
De theologische uitdaging van nieuwe media en beeldcultuur

C. van der Kooi

Abstract

This article argues that reflection on new media and visual culture can be connected with structural elements in Reformed theology, because theology as such can be understood as a form of media theory. For example, God employs the means of revelation to enter into a relationship with human beings, which he does by the means of grace or 'media salutis'. Retrieval of this classic theological terminology fits a broadened pneumatology: New media and visual culture can become a vehicle for the work of the Holy Spirit, but only in the context of the critical principle of biblical revelation. And, as in the case of the older media that have shaped the worship service and the sermon, so reflection on a particular medium must demonstrate that it serves a proper theological goal. This essay will show how the new media can function theologically in three ways. First, they can inform people of the gospel; second, they can relate to Christ and the salvation he brings; and, third, they can be the means by which human beings are drawn into a process of transformation or sanctification.

1. Inleiding

Het was een bevreemdende ervaring. Juist op het moment dat ik vanaf de preekstoel een schriftlezing had afgekondigd, zag ik vanuit mijn ooghoeken een aantal jongeren naar hun mobiele telefoon grijpen en hun scherm openen. Wilden ze juist op dit moment gaan bellen, een bericht lezen, of zelf gaan 'appen'? Mijn verwarring duurde maar kort. In een flits realiseerde ik me dat een collega-theoloog me net had verteld dat hij in de trein geregeld de Griekse tekst van het Nieuwe Testament las van zijn beeldscherm, tot verbazing der beschouwers.

Moderne communicatietechniek met haar vele mogelijkheden en toepassingen is niet meer weg te denken uit de hedendaagse samenleving. Nieuwe media hebben een plaats gekregen naast 'oude' media. Papieren kranten, tijdschriften, boeken, brochures en radio, waarin schrift en het gesproken woord de boventoon voerden zijn voor een deel verdrongen door nieuwe media die gebruikmaken van de mogelijkheden die digitale techniek biedt en waarin beeld en scherm de dragers zijn. Het leidt niet alleen tot een verbreding van

mediale mogelijkheden, maar eveneens tot ingrijpende veranderingen in de verhouding van producent en consument. Mensen kunnen zelf een filmpje op internet plaatsen, via Facebook een groep beginnen of via een blog een gemeenschap om zich heen verzamelen. De consument of ontvanger van vroeger wordt zelf producent of subject zodra hij of zij zelf een filmpje plaatst op internet. Theologisch is dat interessant, zeker voor de gereformeerde theologie, waarin de rol van het gelovig subject van oudsher sterker is dan binnen de rooms-katholieke theologie. Gemeenschapsvorming voltrekt zich voortaan ook langs andere kanalen dan de traditionele kerkelijke structuren. Dat raakt de ecclesiologie. Ik kom daar later nog op terug.

Wat kunnen we naast het al genoemde over deze ontwikkelingen zeggen vanuit systematisch-theologisch perspectief? In deze bijdrage wil ik enkele gedachten ontwikkelen. Mijn eerste en voornaamste these is dat communicatie en de middelen daartoe een thema zijn waarvoor in de gereformeerde theologie op allerlei manieren al ankerpunten voorhanden zijn. De theologie is zelf te beschouwen als een vorm van mediatheorie. Vervolgens zal ik dit toespitsen door te reflecteren op wat klassiek de genademiddelen genoemd werden. In een derde stap zal het voorgaande worden geplaatst in het bredere verband van de pneumatologie. In de vierde stap wil ik dit concreet maken door drie functies te benoemen die de moderne media kunnen hebben en ten slotte maak ik een paar opmerkingen over de noodzaak van de onderscheiding der geesten. Dat die laatste drie stappen in hoge mate een exploratief karakter dragen, behoeft geen betoog.

2. Communicatie en bemiddeling als structurelementen

Het is van eminent belang te onderkennen dat de thematiek van communicatie en bemiddeling tot de grondstructuur behoort van de verhouding van God tot de mens en dat de desbetreffende thematiek dan ook op allerlei manieren al in de bestaande gereformeerde systematische of dogmatische literatuur aanwezig is. Dat wordt echter vaak niet opgemerkt, omdat de media-theoretische elementen verpakt zitten in concepten en thema's die met traditionele taal worden aangeduid. Voor de hand liggende voorbeelden bieden de openbaringsleer, de ecclesiologie en de bespreking van de genademiddelen ofwel de 'media gratiae'. Het draait in al die thema's om communicatie en de middelen van communicatie, het is toegepaste media-theorie. Openbaring als handeling wil zeggen dat er een zender is en een ontvanger, die ontvangt, verneemt en zich door die boodschap wel of niet laat overtuigen en bepalen. De veronderstelling van elke preek en elk gebed is dat God niet alleen gesproken heeft, maar dat Hij nog steeds spreekt, overtuigt en omgang oefent. De mens en de gemeente hebben in deze structuur de rol van ontvanger, hoorder, maar zijn op zijn of haar beurt

ook weer iemand die de communicatie begint in vragen, danken, loven en klagen. In geloofstaal: geloof is het antwoord, waarin de mens zich door Gods Woord van belofte of oordeel laat bepalen.

Kortom: de communicatie is reciproom, hoe asymmetrisch de verhouding tussen God en mens verder ook is gestructureerd. Met enig recht kan men zeggen dat de dienaar des Woords een expert dient te zijn in communicatie en dat de theologische opleiding daarom bestaat in uitvoerige oefening met de bestaande middelen tot communicatie. Eredienst, preek, pastoraat en catechese zijn alle vormen van communicatie en zijn zelf middelen ofwel media waarin niet alleen literaire middelen, maar ook lichamelijke en zintuiglijke elementen zoals zicht, stem en gehoor essentieel zijn.

Over bemiddeling en mediale structuren wordt binnen de theologie dus niet pas nagedacht in de praktische theologie; de dogmatiek of systematische theologie zit er vol van. Ik kom nog even terug op de openbaringsleer als prominente plek van theologische media-theorie. Onder de noemer van algemene openbaring en bijzondere openbaring wordt besproken hoe God zich aan de mens bekendmaakt en hoe zijn goedheid, zijn oordeel en genade tot mens en wereld worden gebracht. Artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis maakt duidelijk dat niet alleen van de Bijbel als geschreven woord wordt gebruikgemaakt, maar dat God wat te zien geeft: 'Schepping, onderhouding en de regering van de wereld zijn als een prachtig boek, waarin alle schepselen, groot en klein, als letters zijn die ons de onzichtbaarheid van God te aanschouwen geven.' Beeld en schrift worden in dit artikel in elkaar geschoven. Aan de Bijbel als Woord van God wordt een hogere en normerende plaats gegeven, maar het zicht doet volop mee.¹ Dit voorbeeld uit de confessie kan als waarschuwing dienen om niet te snel de beeld- en schriftcultuur tegenover elkaar te plaatsen.

3. Media gratiae

Bemiddelde communicatie is dus een grondstructuur van Gods openbaring. Wat zijn dan die middelen en kunnen moderne media daarin een plaats krijgen? Ik wil een poging tot een antwoord doen door iets te zeggen over de genademiddelen ofwel de *media gratiae*. Juist deze klassieke benaming van woordverkondiging en sacramenten maakt indachtig dat de theologie vanuit zichzelf aandacht heeft voor mediale structuren of zoals Berkhof het formuleerde, geleidende middelen.² De volgende vraag is natuurlijk wat die gelei-

1 A.J. Kunz, *Als een prachtig boek. Nederlandse geloofsbelijdenis artikel 2 in de context van de vroegereformatoren theologie*, Zoetermeer 2013.

2 H. Berkhof, *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk 1993⁷, 342.

dende middelen dan zijn.³ De Reformatie is op dit punt strenger geweest dan de middeleeuwse kerk, door de kring van geleidende middelen weer veel nauwer te trekken, of liever door ze streng te betrekken op Bijbel, verkondiging en door de sacramenten te beperken tot wat men kon herleiden tot de instelling door Jezus zelf. De middeleeuwse kerk kende daarentegen een veelheid van sacramenten en sacramentele handelingen die de mens op zijn reis door het leven heen begeleiden en gereedmaken voor de zaligheid. Dat is een meer antropologisch perspectief in tegenstelling tot de Reformatie waar de genademiddelen veel meer soteriologisch worden geconcentreerd rondom verkondiging, doop en avondmaal. De Bijbel zelf kreeg daarmee als boek en medium een veel grotere plaats in het midden van de gemeente. De inrichting van een protestantse kerkruimte met daarin de kansel en de Bijbel als zichtbaar centrum spreekt inderdaad boekdelen. Ook die inrichting is beeld en heeft verwijzende functie.

Het is goed om te beseffen dat deze concentratie op de Bijbel als boek, dat gelezen kon worden en waarvan de boodschap in de preek wordt opgediend, mogelijk is gemaakt door een technische uitvinding, die van de boekdrukkunst. De middeleeuwse culturele praktijk, namelijk orale cultuur en beeld, onderging een grondige herschikking. De aandacht voor scholing, het lezen van de Schrift en de verspreiding ervan in de kerken van de Reformatie is niet te denken zonder deze technische vinding.⁴ Het nieuwe medium van schrift in druk was kans en mogelijkheid voor de verspreiding en het succes van zowel het humanisme als van de reformatorische beweging. De boekdrukkunst zorgde voor een democratisering in die zin dat de Bijbel niet langer beperkt bleef tot een zeer kleine elite. Tegelijkertijd stelde deze democratisering voor een nieuwe theologische uitdaging. Wat is de Schrift, het boek met de vele boeken, en wat gebeurt er met die Schrift wanneer ze in handen komt van leken die de Schrift gaan lezen en hun – soms afwijkende – meningen gaan vormen? Kan de Schrift wel in handen worden gegeven van leken, van elk mens? Dat was nieuw terrein! De schriftleer ontwikkelde zich dan ook pas binnen het stroomgebied van de Reformatie. Het feit dat nieuwe technieken dwingen tot nieuwe bezinning en tot exploratie van nieuwe terreinen herhaalt zich in onze tijd. Wanneer wij thans te maken hebben met een explosie aan nieuwe media, dan is het dus niet voor de eerste keer dat de kerk voor de vraag staat wat deze

3 Zie voor het geheel breder G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer 2015, 542-562.

4 Zie o.a. Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy. The making of Typographic Man*, Londen 1967.

media theologisch betekenen. Wat betekenen internet, de mogelijkheden van film, de mobiele telefoon, Twitter, blogs, e-mail, websites, de toegenomen mogelijkheden om verbonden te zijn, om zelf bij te dragen en te zenden? Als uitgangspunt wil ik stellen dat moderne media als mogelijkheden tot communicatie theologisch positief gewaardeerd kunnen worden. Ze kunnen een rol spelen in de manier waarop het geloof gebouwd wordt, God geprezen, het Woord verkondigd en de mens op zijn beurt antwoord geeft. Het zijn in potentie geleidende middelen. Beslissend criterium is of ze dienstbaar zijn aan het leven van de gemeente en de opbouw van het geloof. Centraal blijft het Woord van God, het evangelie. Alles wat daaraan meewerkt, is welkom, en wat afleidt dient te worden vermeden. Ik pleit dus voor een open en tegelijkertijd kritische omgang met de media. De gereformeerde theologie biedt daarvoor de ruimte, en wel in de pneumatologie.

4. Een brede pneumatologie

Een antwoord op de vraag naar een systematisch-theologische bepaling van de plaats van moderne media kan naar mijn overtuiging het best opgezet worden vanuit een breed opgezette pneumatologie. De Heilige Geest kan theologisch worden gekwalificeerd als levendmakende Geest, die in de schepping al aanwezig is, die op Jezus Christus rustte en die vervolgens voor de leerlingen van Christus de gemeenschap van Vader en Zoon opent en hen zo deelgenoot maakt van het heil dat de Vader in Christus aan de wereld schenkt. *De Geest is de relatiestichter en mediator, die de brug slaat tussen de werkelijkheid van de levende God en onze wereld en daarbij van middelen, van media gebruikmaakt.* Een brede pneumatologie kan dus de noemer zijn voor het geheel van de theologie. In de gereformeerde theologie is vooral het nauwe verband tussen het in Christus geschonken heil en het werk van de Geest scherp gezien en gethematiseerd, en wel het meest door de bediening van het Woord en de bediening van de sacramenten een zo centrale plaats te geven. Woord en sacrament zijn niet los te maken van het werk van de Geest. Christus regeert zijn kerk door *Woord en Geest*, zo luidt de formulering in vraag en antwoord 31 van de Heidelberger Catechismus. Dat begrippenpaar is uiterst belangrijk en vruchtbaar om over media in het algemeen en dus ook over nieuwe media na te denken. ‘Woord en Geest’ (ook in andere volgorde genoemd in vraag en antwoord 54) verwijzen naar een samenhang of liever het krachtenveld, waarin God met de mens en zijn gemeente handelt. Woord verwijst naar vaste elementen, zoals Bijbel, verkondiging en uiteindelijk naar Christus zelf als het Woord van God in persoon, en de Geest is God die ons door deze middelen met Hem in gemeenschap brengt. Het is een dynamische werkelijkheid waarin God de handelende is en wij primair ontvangende zijn. Wie zich onder dat Woord stellen, zich daaraan

blootstellen, mogen enerzijds van de belofte uitgaan dat God zelf zal spreken en handelen. Tegelijkertijd blijft zijn handelen altijd *Gods* handelen, dat wil zeggen: God is vrij om op zijn tijd en wijze met zijn kinderen om te gaan. Het werk van de Geest is geen automatisme, het is en blijft een gave, een geschenk wanneer de Heilige Geest ons door deze middelen met Christus verbindt.

God trekt de mens tot zich niet alleen door middel van diens cognitieve vermogens. De hele mens met al zijn mogelijkheden en vermogens is voorwerp en middel van het werk van de Geest, de affectieve mogelijkheden niet minder dan de zintuiglijke en cognitieve vermogens. Die specificering is van belang voor de waardering van mogelijkheden van beeldcultuur en nieuwe media. De christelijke geloofspraktijk kent al praktijken waar deze drie vermogens in hun samenhang worden gebruikt. In doop en avondmaal hebben de zintuiglijke elementen niet slechts een ondergeschikte functie, maar zijn integraal onderdeel van de handeling. Wanneer in het nuttigen van brood en wijn de smaakzin wordt ingeschakeld en bij de doop de tastzin, dan zijn dit geen bijkomstigheden die slechts tot cognitieve bekrachtiging dienen, maar zijn het toegangspoorten en mogelijkheden om de mens in al zijn lichamelijke bij het heil en de belofte te betrekken. De theologische reflectie kan daaraan niet voorbijgaan. De handeling van de doop, de handeling van het avondmaal is niet bijzaak, maar is zelf, als handeling, en in al haar zichtbaarheid en zintuiglijkheid, onderdeel van wat God door middel van aardse bemiddeling doet. Onze affecten en zintuigen zijn God niet te min. Hij heeft ze gemaakt en maakt er gebruik van.

Zoals gezegd, het boven beschrevene is wat mij betreft uitgangspunt voor een kritische waardering en gebruik van zowel oude als nieuwe media. Voor zover moderne media een rol kunnen vervullen om ons als ontvangers actief te betrekken op het evangelie, zijn ze als instrumenteel te kwalificeren en daarom bruikbaar. Daarmee is tegelijkertijd het criterium gegeven. Als ze niet meer instrumenteel zijn, als ze naar zichzelf verwijzen, dan vermindert of verdwijnt de instrumentaliteit. Dit kritisch aspect geldt overigens voor alle media, dus ook voor verkondiging, doop en avondmaalsviering. Wanneer de verkondiger in zijn verkondiging te zeer zelf in het centrum staat of naar zichzelf verwijst, het gebed misbruikt als verlengde van de preek of als geleide meditatie, dan is het medium vertroebeld. Wanneer in een gemeente het avondmaal wordt gevierd om maar avondmaal te vieren terwijl er onmin heerst en conflict, dan is ook dit medium vertroebeld en zou het naar het woord van de apostel beter niet gevierd kunnen worden. Op deze manier kan men ook de nieuwe media bezien en in kritisch licht zetten. Helpen ze? Zijn ze bemiddelend, of leiden ze af, vertroebelen ze? Wat geldt van de oude techniek van boekdrukkunst en van

overgeleverde kunde geldt ook hier: techniek en kunde zijn op zich niet goed of slecht, maar kunnen goed of slecht worden gebruikt. ‘E posse consequentia non valet’, vrij vertaald: niet alles wat kan moet. De noodzaak van kritische omgang geldt alle moderne techniek. Een beamer kan ondersteunen bij zang en soms ook bij de preek. De beamer kan ook gelegenheid geven tot ellenlange filmpjes die eerder afleiden en vervelen dan dat ze dienen.

5. Drie functies

Om de functionaliteit van moderne media nader te specificeren maak ik onderscheid tussen drie functies, die alle drie binnen een gereformeerd theologisch raamwerk hun plek kunnen vinden. De media kunnen *informer*en, ze kunnen *relater*en, ze kunnen *transform*eren. Bij alle drie wil ik iets zeggen.

Allereerst hebben we in de moderne media een middel in handen om velen te *informer*en en bekend te maken met het evangelie. Zoals de boekdrukkunst ten opzichte van de orale cultuur een enorme verschuiving teweegbracht en vermeerdering van mogelijkheden betekende, zo geldt dat ook van de nieuwe media. Ze hebben de mogelijkheid om te informeren en inzicht te schenken en meer dan ooit van beeld gebruik te maken. Een kerkelijke website biedt bijvoorbeeld de mogelijkheid om mensen stapsgewijs bekend te maken met en te attenderen op wat de zender van de informatie belangrijk vindt. Woord en beeld gaan in de digitale wereld samen. Mensen met wie men eerder niet zo gemakkelijk in contact kwam, kunnen via digitale middelen worden bereikt. Moderne middelen kunnen ingeschakeld worden in de bekendmaking van het evangelie, en zo dienstbaar zijn aan de taak van de kerk het Woord te verkondigen. De mogelijkheid tot informatie geven en informatie verwerven is echter breder geworden. Eerder noemde ik de nieuwe verhouding van producent en consument. De mens (consument of zoekende ziel) hoeft niet meer te wachten, maar kan zelf een zoekterm invullen, zelf actief worden. Het subject wordt zelf belangrijker in het zoeken van informatie of beluisteren van toespraak of preek. Hoe moeten we die veranderde en grotere rol van het subject beoordelen? In de theologiegeschiedenis geldt dat de Reformatie een beweging is geweest die op allerlei manieren het geloof en daarmee het subject een heel grote, zo niet beslissende rol heeft toegekend. Sommige critici van de Reformatie verklaren de Reformatie daarom schuldig aan alle kwalen van het individualisme.⁵ Ik beschouw die beschuldiging als een snel excuus om aan de uitda-

5 Brad S. Gregory, *The Unintended Reformation, How a Religious Revolution secularized Society*, Cambridge (MA) 2012.

gingen en lastigheden van ons tijdsgewricht te ontkomen en pleit om theologische redenen voor een andere houding. De toegenomen mogelijkheden voor het subject zijn positief te waarderen wanneer we in acht nemen dat God door zijn Geest de mens op zijn benen wil zetten als persoon, als een ander die in geloof en vrijheid aan Christus antwoordt en hem of haar wil inschakelen met al de mogelijkheden van hoofd en hart.

In de nauwe verbinding tussen woord en beeld is overigens sprake van een grote continuïteit met de oude media. De zienswijze dat de jongere generatie in een beeldcultuur leeft en dat oudere generaties zich nog in een schrift- en leescultuur bevonden is een generalisatie. Ik betwijfel of het verschil wel zo streng is als wel wordt gesuggereerd, afgezien van de vraag of het in het geheel waar is. De boekdrukkunst bood namelijk niet alleen mogelijkheid voor het geschreven woord, maar ook voor prenten en afbeeldingen. We kennen dat uit de tijd van de Reformatie. Er was een rijke cultuur van emblemata, van vlugschriften met tekeningen, bijvoorbeeld in het werk van Jan Luyken, waarin het beeld een enorm belangrijke plaats innam. In *Spiegel van het menselijk bedrijf* (1694) van Luyken treffen we een veelheid van toen voorkomende ambachten en beroepen aan, allemaal gravures voorzien van een kort rijm, waarin het werken van de mens doorzichtig gemaakt wordt tot op Gods koninkrijk. Artikel 2 van de NGB noemde ik al. Wie het werk van Calvijn uit eigen lectuur enigszins kent, weet dat de abstracte taal van causaliteit daar niet overheerst. Veeleer kan men bij Calvijn een overvloed van beelden vinden. Zijn stijl is picturaal en dit picturale gaat terug op de overtuiging dat God de mens in een wereld geplaatst heeft waar zijn majesteit zichtbaar is en voelbaar. De schepping is 'theatrum gloriae'. Die metafoor van theater en toneel is veelzeggend. God toont zijn majesteit, hij maakt zich zichtbaar in de gang van planeten, in de seizoenen, in de geuren en kleuren van de schepping. Het zijn noties die in Calvijns tijd en spiritualiteit volop meededen.⁶ Ze zijn in hoge mate weggelekt en in het heersende Calvijnbeeld onvoldoende onderkend.

Een tweede en zelfs heel sterke functie van de moderne media is dat ze het mogelijk maken mensen aan elkaar te *relateren* en zo *gemeenschappen* te vormen. We komen hiermee terecht op het terrein van de ecclesiologie. Groepen

6 Zie uitgebreider over de plaats van zintuigen, beeld en het picturale karakter van Calvijns theologie en spiritualiteit C. van der Kooi, *Als in een spiegel. God kennen volgens Calvijn en Barth. Een tweeluik*, Kampen 2005⁴, 77-86. Zie bijv. W. Dyrness, *Reformed Theology and Visual Arts. The Protestant Imagination from Calvin to Edwards*, Cambridge 2004, 49-89.

mensen verspreid over de wereld kunnen elkaar toegang geven tot hun gezamenlijke aandachtsveld, onderzoeksgroep, spel of andere soort van bron. Het spreekt vanzelf dat deze technologie ook mogelijkheden biedt voor geloof en kerk. Kerkdiensten kunnen op afstand in ruimte of tijd ter beschikking worden gesteld, er komt mogelijkheid voor gemeenschapsvorming en nieuwe vormen van gemeenschapsvorming. Er is inmiddels een zee van literatuur over 'liquid' en 'solid church', over *fresh expressions*, vaak in samenhang met vormen van 'pionieren'. De theologische vraag die de nieuwe media oproepen is: wat is kerk en waar is sprake van kerk en een gemeente? Wanneer een groep mensen via Facebook of een app-groep een gebedsgroep begint, dan is dit te beschouwen als een fenomeen binnen het lichaam van Christus. De gemeenschap rondom Christus kent een veelheid van verschijningsvormen, die niet alle institutioneel bepaald zijn. Ze kunnen van onderop ontstaan, doordat God mensen in het hart geeft voor en met anderen te bidden, op afstand elkaar te ondersteunen. De gereformeerde theologie heeft het in huis dit positief te beoordelen doordat ze in haar theologie erkent dat de Geest van Christus mensen inschakelt met hun creativiteit en activiteit. De gemeenschap rondom Christus ofwel het lichaam van Christus kunnen wij niet beperken tot de institutionele verschijningsvormen, maar ze gaat breder, is vloeiend en uitstromend. Daarmee is de rol van het instituut kerk niet uitgespeeld of ondergewaardeerd. Allerm minst, de instituten zijn vaste elementen en kruispunten in een levend en beweeglijk geheel.

De derde functie die ik noem is die van *transformatie*. Moderne media kunnen evenals oude media transformatie of verandering teweegbrengen. Een programma, kerkdienst of evenement, bekeken via de digitale mogelijkheden, kan verandering in levens teweegbrengen, het gemoed beroeren en soms een draad lostrekken die allang had moeten worden losgetrokken.⁷ Het kan een begin zijn van bekering en levensverandering, theologisch gezegd, een werk dat God door zijn Geest aan de mens doet. Zoals het gebruik van oude media, het lezen van een boek, of het bekijken van een radio- of tv-programma een begin van verandering kan veroorzaken, zo is dat ook het geval bij bijvoorbeeld films. Een kenmerk van film en van toneel is dat het de toeschouwer naar binnen kan trekken. Je kunt er bij wijze van spreken helemaal 'in' zitten. Althans – net als bij een preek – gaat dit alleen op voor een *goede* film en *goed* toneel. Er wordt een beroep gedaan op de affecten, op het gemoed. Eerder stelden we al dat God

7 Zie bijv. het in 2016 aan de Vrije Universiteit verdedigde proefschrift van A.C. van Hell, *Widening the Screen. Orthodox Protestant Film Viewers in The Netherlands and the Appropriation of Meaning in Relation to their Religious Identity*.

door zijn Geest ons niet enkel bereikt door onze cognitieve vermogens maar evenzeer door onze affectieve vermogens. Vreugde, ontroering, afschuw, ergernis, mededogen, verlangen, begeerte, boosheid, het zijn alle affecten die op zijn minst signalen zijn, bewegingen van het gemoed die iets vertellen. Het zijn mogelijkheden die in het geestelijk leven volop een rol spelen. Bij film en toneel worden ze volop ingeschakeld. Beide vormen van drama geven mogelijkheid tot identificatie, tot afstand nemen, tot onderscheiden. Er worden impliciet vragen gesteld, boodschappen verpakt. Goede films en goed toneel adresseren het leven in al zijn hoogte en diepte. Zo kan een toneelstuk als *A long day's journey into night* van Eugene O'Neill worden beschouwd als een indringende verbeelding van de thematiek van zonde, doorwerking van kwaad en van genade en ontferming. Hetzelfde geldt van films zoals *Little Children* (2006) van Sam Mendes, of van *Le gamin au vélo* (*The kid with the bike*) (2011) van de gebroeders Jean-Pierre en Luc van Dardenne.⁸ Verbeelding is eigenlijk nog niet het goede woord. De dingen van het leven worden in actie gebracht en bieden de mogelijkheid voor de toeschouwer om de dynamiek en actie bij zichzelf toe te laten. Een film of toneelstuk *kan* zo een moment van inzicht, of zelfs van verandering betekenen en zo wat in de taalfilosofie een performatieve werking heet krijgen. Theologisch zouden we zelfs van een sacramentele werking kunnen spreken, al wil ik met deze kwalificatie tegelijkertijd voorzichtig zijn. Film, literatuur of toneel is op zichzelf immers geen sacrament. Die benaming is voorbehouden aan doop en maaltijd (eucharistie/avondmaal), die we al in de eerste gemeenten aantreffen als twee praktijken, waarin Woord en handeling samengingen in verwijzing naar Jezus Christus. Wel kan film, toneel of literatuur medium zijn in het werk van de Heilige Geest en daarmee bruikbaar zijn in de kerk, op school of in geloofsopbouw. Ze liggen als het ware in een wijdere cirkel om de centrale elementen van Woordverkondiging en sacramenten heen en kunnen op zeker moment in dat krachtenveld van Christus en zijn Geest gaan functioneren. Kortom: voor al de producten van moderne en eerdere cultuur geldt dat ze niet als vanzelf medium zijn of een verandering ten goede voortbrengen, maar alleen voor zover ze dienstbaar worden aan noties van het evangelie en de omgang met God. Dat is een ruimte die de gereformeerde theologie biedt.

8 Wie er meer over wil weten kan zich in de Nederlandse context laven aan de filmbeschouwingen van Willem Jan Otten in *Waarom komt u ons hinderen*, Amsterdam 2006 of in het Engelse taalgebied aan het werk dat in *Grand Rapids* van bijv. Carl Plantinga, *Moving Viewers. American Film and the Spectator's Experience*, Berkeley 2009, William Romanowski, *Eyes Wide Open. Looking for God in Popular Culture*, Grand Rapids 2007 en Robert K. Johnston, *Useless Beauty. Ecclesiastes through the Lens of Contemporary Film*, Grand Rapids 2004.

6. De noodzaak van onderscheiding

Het voorgaande moet niet worden opgevat als een pleidooi voor een ongebreideld en onkritisch gebruik van al deze mogelijkheden. Wel voor openheid. Ik herhaal nog maar een keer. Zoals alle techniek kunnen ook deze nieuwe en nieuwere informatie- en communicatiemogelijkheden positief en negatief gebruikt worden. De digitale wereld en beeldcultuur kunnen net als andere mogelijkheden in de fysieke wereld een middel van de Tegenstander worden in plaats van een medium waarlangs God de mens bereikt en bij zijn heil betreft. De schaduwzijden kent ieder. We kunnen verslaafd raken aan de suggestie die van deze techniek uitgaat dat we constant verbonden moeten zijn, onmiddellijk reageren en vooral niet onzichtbaar zijn. De nieuwe media kunnen terroriserende werking hebben. Er is een overstelpend aanbod. In dat aanbod is er ook wat is vervuild. Die duistere zijde is echter op zich geen reden zich verre te houden van de mogelijkheden van beeld, film, internet en van de nieuwe media. Het vraagt wel om selectie, oefening, ascese en wijsheid. In theologisch perspectief spreken we dan over de opdracht tot onderscheiding. Dat zal schifting betekenen, onderscheiding tussen bruikbaar en onbruikbaar, tussen matig en onmatig, en noodzaken tot onderling gesprek en terugkerende evaluatie. De nieuwe situatie is vooral en in de eerste plaats een uitdaging tot creativiteit, tot het inschakelen van deze mogelijkheden in een leven dat onder beslag komt van de levenschenkende God.

Tot slot. Een paar jaar geleden maakten mijn vrouw en ik een kerkdienst mee in de Lake Avenue Church in Pasadena, dicht bij Hollywood: een grote gemeente, met prachtig orkest op het podium, een groot scherm erboven en vele medewerkers. Het was het weekeinde waarin de Grammy Awards zouden worden uitgereikt, de jaarlijkse prijzen voor Engelstalige muziek. Voorafgaand aan de gebeden verzocht de predikant allen die in de entertainmentindustrie van Hollywood werkten op te staan. Dat bleken er nogal wat te zijn. Vervolgens dankte hij in zijn gebed voor al het goede en schone wat de mensen door deze entertainmentindustrie ondervonden en bad hij voor de kerkleden in deze bedrijfstak. Zou zoiets in Nederland kunnen? De gereformeerde theologie heeft er de ruimte voor.

C. van der Kooi is hoogleraar systematische theologie aan de Vrije Universiteit en verbonden aan het Herman Bavinck Center for Reformed and Evangelical Theology.